

KUR'ÂN'IN NÜZÛLÜNDEN SONRAKİ TÂRİHÎ HÂDİSELERE TATBİK EDİLMESİ HAKKINDA

Dr. Suat YILDIRIM

Kur'ân-ı Kerîm'in "ihbârât-ı gaybiyye"yi, yâni nüzûlü zamanında, Hz. Peygamberin ve etrafındaki insanların bilmedikleri, bilemeyecekleri hâdise ve mes'eleleri ihtiva ettiği bütün müslümanlarca kabul edilmektedir. Kur'ân'ın bu husûsiyetini bildiren âyet ve hadîsler olduğu gibi, târihî seyir içinde gerçekleşmiş bulunan bir kısım vukûat da, bu keyfiyeti tasdik etmektedir. Bu sebeple, gaybdan haber vermesi, umûmiyetle Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden biri addolunmuş, hattâ bazıları i'câzını, bu husûsiyete hasretmeye bile gitmiştir (1). İlmî bütün zaman ve mekânları ihâta eden "Allâmu'l-guyûb" katından gelen kitabın, bu vasfı hâiz olmasında, mü'minler için garâbet yoktur. Bu gaybî haberlerin bir kısmı hilkatın başlangıcı ve safhaları, geçmiş ümmetlerin ahvâli gibi Kur'ân'ın nüzûlü itibariyle mâziye, bir kısmı ise yakın ve uzak istikbâle, "eşrât-ı sâat"e, kıyâmet ve kıyâmet sonrası hâllere dâirdir.

Bu noktada, şu hakîkati açıkça belirtmemiz gerekirken, Kur'ân'ın hedefi, birinci derecede, ferdî olsun içtimâî olsun, beşerî hayatta ve kâinatta cârî olan sâbit düstûrlara nazar-ı dikkati çekerek, insanlığı doğru inanca, iyi ahlâka ve fâidelî işlere yöneltmektir. Beşeriyete, kâinat, hayat ve insan hakkında vâkıa mutâbık kıymet hükümleri kazandırmak, onun başlıca gayelerindendir. Hârikulade hususlarla insanları uğraştırmak, dikkatleri ârizî olan hâllere çevirmek Kur'ân'ın vazifesi olmadığı gibi, metoduna da uygun değildir. Keza mâzînin karanlıklarında kaybolmuş bazı hadiseleri, istikbâlin bilinmezliğinde gizli bir takım keşifleri bildirmek, Kur'ân'ın esâs gayesini teşkil ve te'min etmez. Ancak onun Allâh katından geldiğini, beşer sözü olamayacağını açık bir sûrette göstermek yâhut ibrete medâr olmak için nâdiren sarîh olarak, ekseriyetle remz ve işaret tarîkiyle, harikulâde kabilinden gaybdan haber verir. Sâsânîlere mağlub olan hristiyan Bi-

(1) Bkz. Osman Keskiöglü, Kur'an Tarihi, Ankara, 1953, s. 138.; Menâhilü'l-'İrfân, Kahire, 1373/1954, II, 263-285.

zanslıların في يوم سمين zarfında onlara galebe sağlayacaklarını (2), bütün dünyanın aleyhinde ittifak ettiği İslamiyetin muzaffer ve mü'minlerin dünyevî hâkimiyete nâil olacaklarını (3), müslümanların emîn olarak Mekke'ye gireceklerini (4), ikide bir öldürülmek için sükasde teşebbüslerine mâruz kalan Hz. Peygambere "Allâh'ın, kendisini insanların şerrinden koruyacağını" (5) bildiren âyetler bu cümledendir.

Mes'eleyi böylece vazettikten sonra şunu da ilâve edelim ki, Kur'an-ı Kerim'in asıl maksadları, onun sarîh mânâlarında ifâdesini bulmakla beraber, tâlî derecede olarak, arka plânda, bu sarâhetlere münâfî olmayan ve bazı karînelerle desteklenen mânâları da ihtiva etmesine mâni yoktur. Sonradan tahakkuk edecek hadiselerle âit delâletler, işâretler ve remizler taşıması bu meyandadır. Bu husûsiyyet Kur'an için bir nakisa olmaktan ziyade, tahdîde gelmez i'câz vecihlerinden biri olarak mütalaa edilmelidir. ان للقرآن ظاهرا وباطنا وحدا ومطلما

(6) hadîsinin ifade ettiği gibi, Kur'an'daki her bir kelâmın, müteaddit hakikatleri ve mânâları tazammun edeceği ve lisan kaideleri içinde hepsinin de maksûd olduğu, müsellemler bir kaziyedir. Allâh Taâlânın tekvîni kanunlarının mecmûası olan kâinat kitabında, hilkatin başlangıcından beri değişiklik olmadığı halde, beşeriyet her geçen gün onda nice yeni taraflar görüyor. Yine aynı kaynaktan gelen ve kâinatın rûhu ve lisânı mesâbesinde olan ve kıyâmete kadar değişmişyere, dünyanın sonuna kadar birbiri arkasından gelecek beşer tabakalarına rehber olacak tenzîlî ahkâmının mecmûası olan Kur'an'ın da böyle olması ilâhî hikmete mutabıktır.

Fakat mücizevî taraflara fazla ehemmiyet vermek Kur'an'ın husûsiyetlerinden olmadığından, sarîh hükümler hâricinde kalan tâlî husûslar ikinci, üçüncü ilh... derecelerde kaldığından, sonradan olacak mes'eleleri tafsîlatlı olarak iyiden iyiye bildirmek; ihtiyârı elden alarak, îmana âdetâ icbar etmekle teklif-i ilâhîdeki sırta aykırı düştüğünden, gaybî olarak bildirilen hususlar tam tamına açıklanmamış, her aşırda her seviyeden muhataplarının zihniyet ve mahsûsâtlarını okşayacak, istibâd etmelerine meydan vermiyecek bir tarzda ifâde olunmuşlardır. Sonra, Kur'an'ın, mükevvenattan ve gaybî hadiselerden bahsetmesi, Allâh'ın kudretine ve Kur'an'ın onun Kelâmı olduğuna delâlet gâyesine mâtuttur. İstidlâlde aslanan, delilin zâhir ve müsellemler olup, müddeânın ona binâ edilmesidir. İlk muhataplarının mâhiyetinden hiçbir işârete nâil olmadıkları şeyleri delil getirmek hâlinde, delil müddeâdan daha gizli ve anlaşılmaz olurdu. Böyle hareket etmek ise inkâra sebebiyet vermesiyle, irşad gâyesine münâfîdir. İşte zikrolunan ve olunmayan hikmetlere binâen, Kur'an'da müstakbele âit haber-

(2) er-Rûm S. 2-4. (3) en-Nûr S. 55. (4) el-Feth S. 27.

(5) el-Mâi'de S. 67.

(6) Tefsîru't-Taberî, A. M. Şâkir neşri, c. I, s. 22.; Sahîb-u İbn-i Hibbân (İhyâ'u 'ulûmi'd-din, Kahire, 1387/1967, I, 377 de el-'İrâki'nin tahririne bkz.

ler, mezkûr maksadlara hizmet edecek bir ibhâm ve icmâl ile vârid olmuş, onların keşfi beşerî tekâmüle, keskin nazarlara ve derin kavrayışlara bırakılmıştı. Çünkü bazan ibhâm maksada, tâyinden daha iyi hizmet eder, veciz söz uzun izahlardan daha çok şey anlatır. Nasıl ki meselâ elektığın keşfi, muayyen bir zamanı ve muayyen fizik dâhilerini beklemiştir. Ondandır önce yaşamış milyarlarca insan, bu enerji ile her zaman temasta oldukları halde, hâsîyetinden ve istifade yollarından habersiz idiler.

Bu esasları belirttikten sonra asıl maksada girmek istiyoruz. İslâm târihinin çok erken bir devrinden itibaren, ilâhî kelâmın mezkûr husûsiyetlerinden hareket ederek, buna inzıam eden başka şartların ve müessirlerin de sevkiyle, müslümanların bir kısım Kur'an âyetlerini, ortaya çıkan siyâsî bir hizibe veya muayyen bir inanç topluluğuna tatbîk etmek sûretiyle yorumlamaya başladıklarını görüyoruz. Öyle ki, sanki o âyetler hakikî medlûllerini yeni buluyorlardı. Böyle yapanlar mezheplerinin esaslarını Kur'an'dan çıkarmakla kalmamışlar, kendilerinin ve muârizlarının işâretlerini de Onda aramışlar ve te'vîl yoluyla bulduklarını da sanmışlardır. Bu vâkıanın belli başlı âmillerini şöylece sıralamak mümkündür:

1- Firkaların kendilerini veya muârizlarını, delâlet yahut işâret cihetinden Kur'an-ı Kerimde aramalarının dayanacağı en meşrû esas, onun her şeyi ihtivâ ettiği kazıyyesidir. Bu mevzu ile ilgili iki âyeti ele alarak, haklarında yapılan tefsirlerin hülâsasını nakletmek sûretiyle mes'eleye ışık tutmak istiyoruz. Aslında bu hüküm başlı başına bir tahkike muhtaçtır.

(7) وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً وَ بَشِيرًا لِلْمُحْسِنِينَ

"Sana bu Kitabı her şeyin apaçık bir beyanı, bir hidâyet, bir rahmet ve müslümanlar için bir müjde olmak üzere peyder pey indirdik". Tefsirler:

a) Kur'an bütün dinî mes'eleleri belîğ bir şekilde beyânedir. Âyette vârid olan "her şeyin", "dinî mes'eleler" olarak tahsîs olunmasına makam delâlet eder. Bahis mevzuu "beyân"ın bir kısmı nas olarak, bir kısmı da Sünnetin açıklamasına havâle edilmek sûretiyle olur. Müfessirlerin ekserisi bu tahsîs itibarına kâil olmuşlardır. Bu husûs Mücâhid'den mervî olduğu gibi, Zemaşşerî, Fağruddîn Râzî, Ebû Hâyyân ve Beydâvî, tefsirlerinde tahsîsi iltizam etmişlerdir. Âlûsî de burada tahsîse temâyül ettiği halde, az sonra göreceğimiz öbür âyetin tefsirinde zâhirini kabul edenlerin tarafını tutar (8).

b) Âyet-i kerîmede vârid olan "her" lafzı tekşîr ve tefhîm içindir, hakikî mânâsında değildir. Bu takdirde ihâta şart olmadığı gibi, sâdece dinî mes'elelere tahsîsi de bahis mevzuu olmaz.

c) Bir üçüncü grup, mezkûr görüşe iltifat etmeyerek, âyetin zâhirî mânâsına itibâr etmişler, dîn ve dünyaya dair ne varsa Kur'an'dan istihracının, eîbâbı için

(7) en-Nahl S. 89.

(8) Rûhu'l-Ma'ânî, XIV, 214 vd.; el-Baḥru'l-Muḥîṭ, V, 527-528 ile el-Keşşâf, Envâru't-Tenzîl ve Mefâtiḥu'l-gayb'da bu âyetin tefsirine bkz.

gibi birçok âyetlerde, Cenâb-ı Hak insanları, okudukları âyetleri inceden inceye düşünmeye, varacakları âkıbeti anlamaya ve onlardan ibretler çıkarmaya sevk-etmektedir. Bu sebepten, seleften bazı zâtların her hangi bir sûreyi okumayı, bir kaç senece bitirdikleri şeklinde rivayetlerle karşılaşırız. Bir çok kimse, Kur'an'ı okurken sanki yeni nâzil oluyormuş gibi, kendisini Ona vermiş, her bir âyete mäsadak olacak hâdis ve mes'eleleri nazar-ı itibara almış, ondaki müteaddit mânâları massetmeye ve rûhuna sindirmeye çabalamıştır. Gerçekten Eserde varid olduğu gibi "Kur'an'ın bedî mânâları tükenmez". Nitekim hadîs-i şerifte: "Kelâmullah ile kelâm-ı beşer arasındaki fark, Hâlık ile mahlûk arasındaki fark gibidir." (21) buyurulmaktadır.

Sehl et-Tüsterî (283/896) der ki: "Eğer bir kula, Kur'an'ın her bir harfinden bin anlayış verilseydi, Allâh'ın Kitâbından, sadece bir âyetine dercettiği mânâların nihâyetine yine de ulaşamazdı. Zira Kur'an Kelâmıdır, Kelâmı sıfatıdır. Nasıl Allâh'ın nihâyeti yoksa Kelâmının da fehmine nihâyet yoktur. Her insan ancak Allâh'ın kendisine açtığı kadarını anlar. Allâh'ın Kelâmı yaratılmamış olduğu için, muhdes ve mahlûk anlayışlar, onu fehmetmenin nihâyetine ulaşamazlar" (22).

"Kur'an'ın her hangi bir âyetine nazar eden bir şahıs, âyetin mânâsından "itibar bâbindan" bir mânâ alabilir ve sonra da âyeti, kendisi için nâzil olmadığı bir hususta icrâ edebilir. Sehl et-Tüsterî'nin *فلا تجعلوا لله اندادا* âyetinin (23) tefsirinde "nidlerin (ortakların) en büyüğü nefsi emmâredir." demesi gibi" (24).

Ashabtan Sa'ed isimli zatın oğlu Muşab anlatıyor: "Babama

قل هل انتبهتم بالاحصين اعمالا الذين صل سمعهم في الحيوات الدنيا وهم يحسبون انهم يحسنون صنعا

"De ki: (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları, kendileri muhakkak iyi yapıyorlar sanarak dünya hayatında sa'yleri boşa gitmiş olanları size haber vereyim mi?" âyetinde (25) bildirilenlerin Harûriyye (Havâric) olup olmadığını sordum. "Hayır lakim Harûriyye şunlardır:

والذين يتقنون عهد الله من بعد ميثاقه ويقطعون ما امر الله به ان يوصلوا ويقطعون في الارض

"Allâh'a verdiği sözü kuvvetli te'minat ile de destekledikten sonra bozanlar, Allâh'ın bitiştirilmesini (idâmesini) emrettiği şeyi (râbitayı) kıranlar, yeryüzünü fesada verenler (yok mu?), işte onlar, lânet onlara, yurdun kötüsü (olan cehen-nem) de onlara" (26) dedi. Sa'ed onları "fâsik" olarak adlandırdı". (27)

(20) Sâd S. 29. ve en-Nisâ' S. 82.; el-İsrâ' S. 41.; ez-Zümer S. 27.

(21) el-Buhârî, Fağâ'ilu'l-Çur'an, 17; et-Tirmizî, Şevâbu'l-Çur'an, 25.

(22) Ez-Zerkeşî, el-Burhân, I, 9.

(23) el-Bakara S. 22.

(24) eş-Şâtîbî, el-Muvâfaqât, M. Muhyiddin 'Abdulhamid neşri, III, 267-268.

(25) el-Kehf S. 103-104.

(26) er-Ra'd S. 25.

(27) Tefsiru't-Taberî, Halebî tab'ı, XIII, 143; ed-Dürrü'l-Menşûr, IV, 253.

‘Abdullâh b. ‘Abbâs’ın

(28) ولو دخلت عليهم من انظارها ثم سئلوا الفتنة لآتوها وما تلبثوا فيها الا بيسرا

”Eğer (Medîne’nin) her tarafından evlerine (düşman saldırısı ile) girilse de, sonra kendilerinden fitne (küfre dönüş) istenilse, hemen onu yapacaklardı ve bunda pek az duraklayacaklardı.” âyetini el-Ĥârre (29) vak’asına hamlettiği rivayet olunmaktadır (30).

Bu kabîl tatbikler, selef tarafından bazan, âyetin sebep-i nüzûlü için kullanılan نزلت الآية في كذا “âyet... hakkında nâzil oldu” tarzında sîgalarla ifade olduğundan, ilk nazarda karışıklığa sebep olmaktadır (31). Mes’ele tetkik edilip târihî sıra göz önüne alınınca, hâdisenin âyetin nüzûlüne tekaddüm etmediğini, belki bunun sahâbînin içtihadına dayanan bir tatbik olduğunu görürüz. Mesela İbn ‘Abbâs şu:

(32) ألم تر الى الذين بدلوا نعمت الله كرا واحلوا قومهم دارا البوار جهنم يصلونها وبغس القرار
”Allâh’ın ni‘metine şükretmeyi küfre değiştiren ve kavimlerini helâk yurduna konduranlara bakmaz mısın? Bir cehemmeme ki hepsi oraya atılacaklar.” âyeti hakkında: ”Bu âyet Cebele b. el-Eyhem ve ona tâbi olarak Rûmlara iltihak eden araplar hakkında indi.” demiştir (33). Halbuki Arap yarımadasının şimalinde bulunan Ğassânî meliklerinin sonuncusu olan Cebele, Bizanslılar safında Yermûk vak’asına katıldıktan sonra, halife Hz. Ömer zamanında müslüman olmuş, bilahere irtidâd ederek tekrar Bizanslılara sığınmıştır. Her halde İbn ‘Abbâs’ın gâyesi âyeti, Cebele’ye tahsis olmayıp, onun gibi yapan herkese şâmil olmakla beraber, birinci derecede onun dâhil olduğunu beyân etmektir.

(34) يا ايها الذين آمنوا من يوتد منكم عن دينه فسوي يأت الله بقوم ...
âyetinde getirileceği bildirilen kavimden muraçın ne olduğu hakkında: ”Biz bu âyetin (irtidâd hareketlerine karşı çıkmalarından dolayı) Ebû Bekr ve Ömer hakkında indiğini söyledik” (35) demesi de bu kabildendir.

Diğer taraftan her hangi bir âyet müşrikler hakkında inmekle beraber, ehl-i İslâmın, kendileri zâviyesinden ona nazar atfetmesi gereklidir. Meselâ Hz. Ömer,

(28) el-Ahżâb S. 13.

(29) Bu vak’a Emevî’lerin Medîne ahalisine karşı 63/683 yılında gâlibiyet sağladıkları hâdisedir. Yazîd, zalim kumandanı Muslim b. ‘Ukbe’yi, Peygamber haremî Medîne’ye göndermiş, el-Ĥârre cihetinden Medîne’ye giren bu ordu, üç gün müddetle şehri kılıçtan geçirerek tecavüzlerde bulunmuş ve yağma etmiştir (Bkz. Dr. Ĥasan İbrâhîm Ĥasanî, Târihü’l-İslâm es-Siyâsî..., et-ṭabeatu’s-sâbi’a, Kahire, 1964, I, 286).

(30) Goldziher, Mezâhibu’t-Tefsiri’l-İslâmî, s. 287’de, Yacqûb b. Sufyân el’Fesevî’nin Tarihinden nakleden Buhârî şerhi Ķastallânî’den (c. X. s. 226) aktarıyor.

(31) Tefsiru’l-Ķâsımî, M. Fu’âd ‘Abdulbâkî neşri, I, 29.; el-Burhân, I, 31-32.

(32) İbrâhîm S. 28.

(33) Rûhu’l-Ma’ânî, XIII, 218’de İbn Ebi Ĥâtim’e nisbet ederek.

(34) el-Mâ’ide S. 54.

(35) ed-Durru’l-Menşûr, II, 293.

Buraya kadar, sonradan olacak hâdiseleri Kur'an'da arama gayretlerinin â-millerini ve bu davranışın hükmünü izah etmeye çalıştık. Bundan sonraki kısımda, bu tatbikatın istinâd edebileceği şer'î misâlleri zikrettikten sonra, bazı fırkaların tatbikatına örnekler vereceğiz.

Hz. Peygamberin tatbikatına dâir misaller

- 1- روى الامام احمد بسنده عن ابي امامة يحدث عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله عز وجل (42) (فاما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه) قال : هم الخوارج . ومن قوله (يوم تبيض وجوه وتسود وجوه) قال : هم الخوارج

Buna göre, Hz. Peygamber, Hâvâric fırkasının zuhûrunu haber verdiği gibi, âyette varid olan "(...) Kalblerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve (kendi arzularına göre) onun te'viline yeltenmek için, onun müteşâbih olanına tâbi olurlar (...)" (43) ile "Kıyamet gününde bir takım yüzler ak ve bir takım yüzler de kara olacak. O vakit yüzleri kara olanlara (şöyle denecek): "İmanınızdan sonra küfrettiniz ha!.." (44) âyetlerinde tavsif edilenler hakkında "Onlar Hâricilerdir." demiştir. Nitekim İslâm tarihinde zuhur eden ilk bid'at fırkası Hâvâric olmuştur.

İkinci âyet hakkında bir de şu rivayet vardır:

- (45) عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله تعالى قال : تبيض وجوه اهل السنة وتسود وجوه اهل البدع .

Burada da yüzü kara olacakların "bütün bid'at ehli", "ak yüzlülerin ise ehli-sünnet olduğu" bildirilmiştir. Âlûsî'ye göre murâd, Ehl-i Kitap yahut ba'si inkâr edenler, yahut münafıklardır. Hâvâric olduğunu bildiren hadis-i şerîf, tahsis gâyesiyle olmayıp, lâfzın umûmiyetinin şümûlüne dâhil olanlardan birini misal vermek kabîlindedir (46).

2- Taberî'nin 'İyâd el-Eş'arî'den rivayetine göre şöyle demiştir: İşbu âyeti

- (47) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِعَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَحْمِلُونَ لَوْمَةً لَئِيمَةً .

nazil olduğunda, Resûlullah -şallallâhu aleyhi ve sellem- elindeki bir şeyle Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye işaret ederek: "Onlar bunun kavmidir." dedi (48).

(42) A. A. el-Bennâ', el-Fethu'r-Rabbâni li Tertîbi Musnedi Ahmed, Mısr, 1372, XVIII, 101-102.; ed-Durru'l-Mensûr, II, 5'de ayrıca haberi 'Abdurrezzâk, 'Abd b. Humejd, et-Taberânî, Sunenu'l-Beyhakî' vs. nisbet eder.; Tefsîru İbn Ebî Hâtim (yazma), Süleymaniye (Ayasofya) ktp., No; 175, v.5b.

(43) Âli 'İmrân S. 7. (44) Âli 'İmrân S. 106. (45) el-İtkân, II. 193.; ed-Durru'l-Mensûr, II, 63 (el-Hâfîbu'l-Bagdâdî ve Deylemî'den).

(46) Rûhu'l-Ma'ânî, III. 82.

(47) Âli 'İmrân S. 54.

(48) Tefsîru't-Taberî (A. M. Şâkir neşri), X,414-415. Haberi tahrîc eden M. Şâkir ayrıca şu rivayetleri zikreder: Tabakâtu İbn Sa'd, IV/1/79.; el-Mustedrek, II, 313 (el-Hâkim hadisi Müslim şartı üzere sahîh sayıp Zehebî de ona muvafakat etmiştir.); Mecma'uz-Zevâ'id, VII, 16'de sahîh sayarak et-Taberânî'den nakleder.

Bu âyet irtidad hareketlerini haber veriyor. Hz. Peygamber de, irtidad edecek kaba bedevilerin yerine Yemen'lilerin İslâmîyeti tam bir şekilde benimseyerek, âyetteki vasıfları hâiz olacaklarını bildiriyor. Yemenlilerin halife Ömer b. el-Hattâb zamanında büyük yararlıklar gösterdiği tarihen sabittir (49). Bu hadis-i şerife dayanarak Taberî ile Âlûsî âyetten murad olan kavmin, Yemen ahâlisi olduğunu söylerken (50) bazı müfessirlerin daha başka görüşleri sürdüklerine şahit oluyoruz.

Ezcümle: İrtidad edenlere karşı savaşan Hz. Ebû Bekr ve beraberindekiler, Medine'li Ensâr, İranlılar vs. olduğunu söyleyenler vardır. Şî'î İmâmîyye fırkasına göre, Cemel ve Siffeyn vak'alarında Hz. Alî ile Şî'ası, yahut Mehdi ve tâbî'leridir. (51). Ebû Hâyyân bu husustaki dokuz görüşü zikretmekle beraber: "Âyet kıyamete kadar gelecek bütün mü'minler hakkındadır." fikrini tercih eder ve bu tefsiri kudemâdan İbn Ka'b, Qatâde, Daḥḥâk, İbn Cüreyc ve başkalarına nisbet eder (52).

Anlaşılan bu müfessirler, haber-i vahidle âyetin umûmiyetini tahsis etmek istememişler, yahut Hz. Peygamberin "ehl-i Yemen" olarak beyanından tahsis gâyesinin gözeltilmeyip, umûma dahil ferdlerden en vâzih ve en yakın bir ferdi misâl vermek istediğini anlamışlardır (53).

3- Aşağıda hülâsa olarak îrad edeceğimiz rivayete göre Hz. Peygamber *ليله القدر خير من ألف شهر* (54) "Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır." âyetinin, Emevîlerin saltanat müddetlerine işaret ettiğini bildirmiştir. Deniliyor ki: Musâviye'ye bey'at edildikten sonra, bir adam kalkarak Hz. Alî'nin oğlu Hz. Hasan'a: "Mü'minlerin yüzlerini kararttığını" söyleyince, o şöyle cevap verdi: "Allâh seni merhametine mazhar eylesin, bana itâb etme; çünkü Resûlullâha rüyasında, Benî Umeyye, minberi üzerinde gösterildi. Bu fenasına gitmişti. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: *انا اعطينا لك الكوثر* yani cennette bir nehir, hem de *انا انزلناه في ليلة القدر . . . السورة* . yani o Kadir gecesi Benî Umeyye'nin melik olacağı bin aydan hayırlıdır yâ Muhammed" (55).

(49) Tefsiru't-Taberî, (A. M. Şâkir neşri), X, 420.

(50) Aynı eser, aynı yer.; Rûhu'l-Ma'ânî, VI, 163.

(51) Rûhu'l-Ma'ânî, VI, 163.

(52) el-Baḥru'l-Muhîṭ, III, 511.

(53) Bazı kimseler bu âyetin *husûsiyle* Türkleri haber verdiğini söylemektedir. Asırlarca İslâmın bayraktarlığını yapan Türk kavminin, âyete güzel bir masadak olduğu âşikâr ise de, âyeti Türklere tahsis etmek doğru değildir. Buna dair hiç bir lâfzî delâlet olmadığı gibi, malûmumuz olan hiç bir tefsir kitabında da böyle bir iddia mevcut değildir. Ma'kul olan, M. Hamdi Yazır'ın dediği gibi, Türklerin âyetteki "tebşîre dâhil olduklarını" söylemektir. (Hak Dîni Kur'ân Dili, II, 1720).

(54) el-Ḳadr S. 3.

(55) Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'ân Dili, İstanbul, 1938, VIII, 5972 vd.

Rivayet, tarihî vâkıya uymaktadır. Nitekim isnaddaki ravîlerin biri: "Hâkîkten saydık, hâkimiyetlerinin tam bin ay sürdüğünü gördük, ne eksik ne fazla". Bu sebeple bazıları, bunun hariçten alınan ve Kur'ân'a tatbik edilen bir mânâ olduğunu iddia etmişlerdir. Hadis mu'allel olmasaydı, bu iddia hemen reddolunabilirdi. Fakat Tirmizî (ta'âif ederek), İbn Cerir, İbn Merdeveyh, Taberânî ve el Hâkim tarafından rivayet edilen hadisin isnadı, tahkik ehline za'fdan hâli sayılmamaktadır. İmam Mâlik de Muvatta'da: "Âyetteki bin ayın, Benî Ümeyye'nin mülküne işaret olduğunu işittim." demektedir (56). Bu mes'eleye geniş yer ayıran merhûm Muhammed Hamdi Yazır'ın da dediği gibi, isnadın sıhhatine cezmedilmediğinden, âyeti Benî Ümeyye'nin saltanatına tahsis etmektense, zâhiri üzere almak evlâdır. (57).

4-

(58)

من ابى هريرة قال : كنا جلوسا عند النبي صلى الله عليه وسلم ان نزلت عليه سورة الجمعة . فلما قرأ : وآخرين منهم لما يلحقوا بهم قال رجل من هؤلاء ؟ يا رسول الله . فلم يراجعه النبي صلى الله عليه وسلم حتى سئل مرة او مرتين او ثلاثا . قال : وفتينا سلمان الفارسي . قال : فوضع النبي صلى الله عليه وسلم يده على سلمان ثم قال : لو كان الايمان عند الثريا لثاله رجال من هؤلاء

Hız. Peygamber, âyette varid olan "Henüz mü'minlere katılmamış olanlar"ın (59) Selmân el-Fârisî'nin kavmi, yani İranlı'lar olduğunu bildirmiştir. Bu tayinin de tahsis gâyesiyle olmadığı âşikârdır.

5-

عن جابر بن عبد الله قال : لما نزلت هذه الآية (قل هو القادر على ان يبعث غيظكم عدايا من فوقكم) قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : اعوذ بوجهك . (او من تحت ارجلكم) قال : اعوذ بوجهك . (او يلبسكم شيئا . و يذيق بعضكم بأس بعض) قال رسول الله (ص) هذه اهون ا و ايسر .

Bahis mevzuu âyet-i kerîmede (60) bazı müfessirlerin ifade ettikleri gibi, siyak itibariyle kâfirlere hitab olunmaktadır. Bu rivayetten (61) anladığımız göre, bu âyet nazil olup Peygamberimiz de onu mü'minlere okuduğunda, âyetin birinci kısmındaki "yukarıdan gönderilen azâb" ile ikinci kısmında "alttan gelen azâb" dan Allâh'a sığınmasından, onların olmayacağı fakat üçüncü kısımdaki "Sizi birbirinize katıp kiminize kiminin hıncını tatdırma" hakkında : "Bu ehvendir." demesiyle, ashabının ve ümmetinin arasında kıtâlin olacağını haber vermiştir.

Sa'd b. Ebî Vakğâş'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygambere bu âyet hakkında sorulunca, cevaben: "Âyette bildirilenler olacaktır, fakat onun te'vili henüz

(56) Rûhu'l-Ma'ânî, XXX, 193.

(57) Bu mevzu Hak Dini Kur'ân Dili, VIII, 5972-5978'de tetkik edilmiştir.

(58) Muslim, el-Câmi'uş-Şâhih, 44. kitap, 231. hadis.; Ayrıca yakın lafızlarla el-Buhârî, el-Câmi'u-Şâhih, Kitâbu't-Tefsîr'in ilgili yerinde; Ahmed b. Hanbel, el-Fethu'r-Rabbânî, XVIII, 305.; et-Tirmizî, Kitâbu't-Tefsîr'in ilgili yerinde rivayet ederler.

(59) el-Cumu'a S. 3.

(60) el-En'âm S. 65.

(61) Şâhihu'l-Buhârî, Kitâbu't-Tefsîr'in ilgili yerinde.; Ahmed b. Hanbel, el-Fethu'r-Rabbânî, XVIII, 139 ve diğerleri.

gelmedi." (62) demiştir. Hz. eÂiŖe'den gelen bir hadiste de "bu ümmetin âhirinde *hasf, kazf ve mesh* olacağı" Resulullâh tarafından bildirilmektedir (63) Ubey b. Ka'b ise âyette bildirilen felâketlerin ikisinin Resûlullâh irtihal ettikten 25 sene sonra vâki olduğunu, diğer ikisinin de muhakkak, olacağını söylemiştir (64).

Sa'd hadisinde, âyette bildirilen azapların her üçünün de bu ümmette vâki olacağı, Câbir badisinde ise sadece üçüncünün görüleceği haber verilmekle, bir ihtilaf hâsil olmaktadır. İbn Hacer (852/1449) iki rivayetin Ŗöyle uzlaŖtırıldıđını nakleder:

"Câbir hadisindeki mezkûr icâze, muayyen bir zamana mahsustur; o da sahâbe ve seçkin nesillerin (hayru'l-kurûn) zamanıdır. Fakat onlardan sonra bu azapların vukuu câizdir" (65).

Taberî (310/922) âyetin siyak itibariyle, müşrikler hakkında olmakla beraber, onların yoluna sülûk edecek herkes hakkında da bir tehdîd olabileceğini, bu sebeple Hz. Peygamberin, ilk iki azaba müstahak olacak masiyetlerden ümmetini korumasını Allâh Taâlâdan istediğini, bunlardan nisbeten hafif olan diğer ikisine müstahak olacak masiyetlerden ise korunmaları hususunda dua etmediğini söyledikten sonra:

"Âyette bildirilen azapların hepsinin bu ümmette olacağı Ŗeklinde âyeti te'vil edenlere gelince, öyle zannediyorum ki, bu ümmette de eskilerinde olduğu gibi ilâhî emirlere muhalefet, ve küfür nev'inden, Allâh'ın gazabını çekecek meâsiyi irtikâb edecek kimselerin bulunacağı düşünceyiyle onlar böyle te'vil etmişlerdir." demektedir (66).

Hülâsa, âyetin istikbale dair tefsiri ile ilgili olarak, Hz. Peygamber gerek ashâbının, gerek sonraki müslümanların birbirine düşerek mukatele edeceklerini, bir ve ikinci nevi azapların ise âhir zamanda vâki olacağını bildirmiş oluyor. Halbuki bu, âyetin zâhirinden anlaşılmamaktadır.

(62) Sunenu't-Tirmizî, Kitâbu't-Tefsîr'in ilgili yerinde "hasenun Ėarîb" diyerek.; Ahmed b. Hanbel, el-Fethu'r-Rabbâni, XVIII, 138.

(63) Tefsîru't-Taberî (M. Ŗâkir neŖri), XI, 432. M. Ŗâkir bu hadisin Sunenu't-Tirmizî, Kitâbu'l-Fiten'de "Ėarîb" hükmüyle rivayet olunduğunu söyler.

(64) Tefsîru't-Taberî, XI, 432. M. Ŗâkir: "Müsned-u Ahmed, V. 134-135'de rivayet edilmiş olup isnadı sahihtir. Müsned rivayeti Mecma'uz-Zevâ'id, VII, 21'dedir. Rivayetin tam tercümesi şöyledir: "Bu dört halin hepsi de azaptır ve hepsi de kıyamet gününden önce olacaktır. İkisi Resûlullâh'ın vefatından yirmi beş sene sonra geçti: Birbirlerine düşüler ve bazısına bazısının hıncı tatdırıldı. Öbür ikisi de muhakkak olacaktır: *Hasf* (yere batma) ve *recm* (taş yağması)". Ubey'in fitne zamanına kadar yaşamadığı söylenerek bu haber ta'lib edilmiştir. (Tafsîlât için aynı yere bakınız).

(65) İbn Hacer, Fethu'l-Bâri, Kahire, 1378/1959, X, 262.

(66) Tefsîru't-Taberî (M. Ŗâkir neŖri), XI, 431-432.

6- el-İsrâ' sûresinin 60. âyetinde Hz. Peygambere gösterildiği bildirilen rüyanın, Benî Umeyye'nin saltanatına dâir olduğu ve onların devletinin müslümanlar için bir fitne ve imtihan olacağı merfû'en Resûlullâhdan rivayet olunmaktadır (67).

Yine aynı âyette vârid olan "eş-şeceretu'l-mel'ûne" nin "el-Hâkem b. Ebî'l-Âş" veya "Benî Umeyye" olduğu rivayet edilmektedir (68).

Sa'id b. el-Museyyeb'in (94/712), bu âyeti Emevî'lere yorduğu mukayyettir (69). İbn eA'şiyye'nin de (542/1147) bu izahı benimsediği, Goldziher tarafından bildirilmektedir (70). Âlûsî de âyetin tefsirini bu istikamette geliştirdikten sonra: "Gizli değildir ki, âyetin zikredilen tarzda tefsir edilmesi, siyaka uygun düşmemektedir. Bu hususta mervî hadislerin sihhatini de Allâh bilir" diyerek, bu tefsire mutmain olmadığını ihsas etmektedir (71).

Ehl-i Sünnet müfessirleri umûmiyetle, âyette zikrolunan ağacın Zaqqûm olduğunu kabul ederler. Tâbi'ündan İbrâhîm en-Neħa'î'nin (95/713) yemin ederek ve *istisnâ'* etmeyerek bu ağacın Zaqqûm ağacı olduğunu söylemesi, Goldziher'in dediği gibi, "Bu tarz tefsir temayülüne karşı, fa'âl bir aksülâmelden ibarettir" (72). Diğer taraftan bu söz, âyetin Emevîler'le tefsirinin çok yaygın olduğunu da göstermektedir. Hz. Peygambere nisbetleri sahîh olmasa da, bu husustaki hadîsler, bazı mübhem âyetlerin, müstakbel hadiselerle tefsir edilmesinin, birinci asırdan itibaren görülen bir vâkıa olduğunu belirtmesi itibariyle, Tefsîr tarihi bakımından büyük ehemmiyeti haizdir.

Sahâbenin tatbikatından misaller

Ashabdan Sa'd'ın, er-Ra'd S. 25. âyetini Havâric hakkında, İbn 'Abbâs'ın el-Ahzâb S. 13. âyetini Hârre vak'ası, İbrâhîm S. 28. âyetini ise Cebile hakkında tatbîk ettiklerini görmüştük (73).

Sahâbe arasında Tefsîre dair geniş bilgisiyle tanınan 'Abdullâh b. Mes'ûd ise, Kur'ân-ı Kerîm'in müstakbel hâdiseleri haber verdiğini ve onun bir kısım âyetlerinin hakîkî tefsirlerinin, muayyen vakitlerinde anlaşılacağını ifade eder. Ma'rûfu emr, münkerden nehyetmek isteyen bir adama arkadaşının: "Sen kendi

(67) Rûhu'l-Ma'ânî, XV, 107-108'de İbn Ebî Hâtim, İbn Merdeveyh, el-Beyhaķi (fi'd-Delâ'il) ve İbn 'Asâkir'den.

(68) Aynı yer (İbn Ebî Hâtim'den).

(69) Aynı yer.

(70) Goldziher, Mezâhibu't-Tefsîr, s. 291, Haşîye: 1.

(71) Rûhu'l-Ma'ânî, XV, 108.

(72) Mezâhibu't-Tefsîr, s. 291 (Tefsîru't-Taberî, XIV, 74'den naklen).

(73) Bkz. s. 94-95.

nefsine bak! Çünkü Allâh” . يا ايها الذين آمنوا عليكم انفسكم . (74) buyuruyor.” dediğini duyan İbn Mes’ûd:

”Dur bakalım, bu âyetin te’vili henüz gelmedi; Kur’ân indiği (maksad) için inmiştir. Âyetlerinin bir kısmının te’vili nüzûlünden önce geçti. Bir kısmı Resûlullâh zamanında, bir kısım âyetlerinin te’vili Resûlullâhdan az sonra vâki oldu. Bazısının te’vili bu günden sonra olacaktır. Bazısınınki kıyâmet günü, bir kısmı ise hesap günü olacaktır (...)” dedi (75).

’Abdurrezâk, et-Taberânî ve Ebû’s-Şeyh’in rivayetlerine göre, kendisine mezkûr âyet hakkında sorulduğunda O:”Ey nâs! Şimdi bunun zamanı değil” demiş ve bunun emr-i bil’ma’rûfun kabul edilmediği zaman olacağını belirtmiştir (76)

İbn Cerîr, âyet hakkında ’Abdullâh b. Ömer’den de bu mânâda bir söz nakleder (77).

Hz. Alî, İbrâhîm S. 28. âyetindeki, ”Allâh’ın nimetini küfre değiştirenler” için, ”Onlar Kureyş’in iki fâcir kabilesidir: Benî Umeyye ve Benî’l-Muğîre. Allâh Benî’l-Muğîre’nin Bedr günü kökünü kazıdı. Benî Umeyye ise bir müddete kadar keyif ve eğlence içinde imhal edildiler”(78) Bu tefsirde, iki âyet sonra gelen ”De ki eğlenip keyfinize bakın, çünkü gidişiniz muhakkak ateşedir.” fıkrasına işaret vardır.

Bu haberin benzeri, Hz. Ömer’den de rivayet edilmiştir (79).

Tâbi’ün imamlarından Muhammed b. Sîrîn (110/728)

ألم تر الى الذين يجادلون في آيات الله انى يصرمون . الذين كذبوا بالكتاب وبما ارسلنا به رسالتنا ... (80) ”Âyetlerimiz hakkında mücadele edenlere bakmazmısın? Nasıl da çevriliyorlar! Onlar Kitâbı ve Peygambelerrimizi kendisiyle gönderdiğimiz şeyi yalan sayıyorlar, sonra bilecekler!..” âyetleri hakkında: ”Bu âyetler Kaderiyye (Mu’tezile) hakkında nâzil olmuş ise, artık kim hakkında indiğini bilmiyorum.” demiştir (81)

Katâde de Âli ’İmrân 7. âyetinde varid olan ”kalblerinde eğrilik olanlar” hakkında: ”Bunlar eğer Harûriye ve Havâric’in envai değılseler, kim olduklarını bilmiyorum!” demektedir (82).

(74) el-Mâ’ide S. 105.

(75) Tefsîru’t-Taberî, (M. Şâkir neşri), XI, 143-144.; ed-Durru’l-Menşûr, II,339.

(76) Rûhu’l-Ma’ânî, VII, 46.

(77) Aynı yer.

(78) Rûhu’l-Ma’ânî, XII, 218’de İbn Cerîr, et-Taberânî, ve ”sahîh” kaydiyle el-Hâkim’in Mustedrek’inden naklen.

(79) Aynı yer, Buğârî’nin Târih’inden, İbnu’l-Munzir ve diğerlerinden naklen. Goldizher bu rivayetin isnadında bir şîf olduğunu söylese de, bu râvînin kim olduğunu ve iddiasını neye dayandığını açıklamaz (Mezâhibu’t-Tefsîr, s. 289).

(80) el-Mü’min (Gâfir) S. 69-70.

(81) Mezâhibu’t-Tefsîri’l-İslâmî, s. 289’da Taberî’den naklen.

(82) Tefsîru’l-Kurtubî, Kahire, tarihsiz, II, 1255.

Mu'arrıf'ın bildirdiğine göre, aşere-i mübeşşereden Zübeyr'e, itab kasdıyla şu sual tevcih edilir: "Halifeyi (Osmân b. 'Affân'ı) yalnız bıraktınız, nihayet katleldi, sonra da çıktınız kanını talep ettiniz?" Zübeyr dedi ki: "Biz Resûlullah, Ebû Bekr, Ömer ve Osmân zamanında . . . *واتعوا فتدلا تصين الذين ظلموا منكم خاصة*" (83) "Öyle bir fitneden sakınınız ki, (zararı) içinizden sadece zulmedenlere dokunmakla kalmaz (hepinize şâmil olur)" âyetini okuyup durduk da, aramızda kopan fitne kopuncaya dek, bizim hakkımızda olduğunu düşünmedik" (84). el-Hasanu'l-Başrî de mezkûr âyetin 'Alî, Osmân, Talha ve Zübeyr hakkında olduğunu söyler (85).

Muhtelif fırkaların tatbiklerine misaller

İslâm tarihinde ortaya çıkan ilk bid'at fırkasından itibaren, bir çok siyasi ve itikadî fırka, kendilerine ve muarızlarına dair haberleri Kur'an'da bulmaya gayret sarfetmiştir. Bu mes'eledede ekseriyetle taassup hâkim olduğundan, ölçülerin dışına çıkmış, dolayısıyla menfî neticeler hasil olmuştur.

Bu fırkaların ilki olan Hâricîlerin, kâfirler hakkında nâzil olan âyetleri, mü'minlere tatbik ettikleri hususunda 'Abdullâh b. Ömer'in sözünü nakletmiştik. "Bunlardan İbâdiyye'nin Hafş b. Ebî'l-Mikdâm'a bağlı el-Hafşîye kolu, Şi'a'nın bir takım âyetleri Ebû Bekr, Ömer hakkında te'vil ettiği gibi, bunlar da Osman hakkında te'vil ederler. Bu adam, Allâh Ta'alanın Kur'an'da zikrettiği ii(el-En'âm 71) "hayrân-şaşkın" ın Alî b. Ebi Tâlib, kendisini doğru yola çağırانların ise Ehl-i Nehrivân (Hâricîler) olduğunu iddia etmiştir" (86).

Yine bunlara göre Kur'an'daki, "İnsanlardan öyle kimse vardır ki, onun dünya hayatına ait sözü hoşunuza gider ve o, kalbinde olana Allâh'ı şahit getirir. Halbuki o düşmanların en yamandır." (87) âyeti Ali hakkında, "İnsanlardan öyle kimse vardır ki, Allâh'ın rızasını talep uğrunda nefsinı satar." (88) âyeti ise Ali'yi öldüren 'Abdurrahmân b. Mülcem hakkında inmiştir (89).

(83) El-Enfâl S. 25.

(84) ed-Durru'l-Menşûr, III, 177'de Ahmed b. Hanbel, el-Bezzâr, İbnu'l-Munzir, İbn Merdeveyh ve İbn 'Âsâkir'den. Ayrıca 'Abd b. Humeyd, Na'im b. Hammâd, İbn Cerir, İbn Ebî Hâtim vs. tarafından Zübeyr'in: "Uzun zaman bu âyeti okuduk da, o âyetin ehlinden olduğumuzu sanmadık; meğer onunla biz kasdolunmuşuz!" söylediği rivayet olunmaktadır (Aynı yerden).

(85) Aynı yer.

(86) Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn, H. Ritter neşri, İstanbul, s. 102-103.

(87) el-Bakara S. 204.

(88) el-Bakara, S. 207.

(89) Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn, s. 102-103.; eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihâl, Kahire, 1387/1967, II, 120 (Ancak Şehristânî bunu Ezârika fırkasına mal eder).

Ashabdan Hz. Ali, Havâric'in el-Kehf S. 103. âyeti şümûlüne dahil olanlardan bulunduğunu (90) söyler. Sa'd ise er-Ra'd S. 25. âyetinin onlar hakkında indiği görüşündedir. Ali 'İmrân S. 7 ve 106. âyetlerinin Havâric hakkında olduğuna dair hadis rivayetleri de vardır (91).

Biribirine muâriz iki grubun, bazan aynı âyeti karşılıklı olarak tatbik etmeleri, işin garâbetini artırmaktadır. Muâsır İbâdî müfessir Muhammed b. Yûsuf İtfeyyîş Âli 'İmrân S. 105-106. âyetlerinin tefsirinde, "tefrika çıkaranların" ve "imandan sonra küfre gidenlerin" Havâric olduğunu söyleyen müfessirleri ayıplar ve der ki:

"Hakemeyn mes'elesi, âyet nazil olduğunda yoktu; belki Ali'nin imâreti zamanında oldu. **واحتلوا** ile **تغزوا** mâzi hâlindeki iki sîgadır. Bunlarda, ne istikbale sarfedilmeleri, ne de Hâricîlerin tayin edilmelerine dair delil yoktur. Bilâkis âyet onların, tefrika ve küfürden berî olduklarına ve "yüzleri ak çıkacak" haklılar cemaati olduklarına delâlet eder. Onlara muhalefet edenler ise âyetin bundan sonraki (Ali 'İmrân S. 106) tehdidinin şümûlüne dahildirler (...)"

"Muhâliflerimiz'in Resûlullâh'dan sahîh olmayan hadîsler naklettiklerini görüyoruz. Bazan hadîs sahîhtir, ama onlar ilaveler yaparlar. Bazan sahîh olur, lâkin bizim hakkımızda imiş gibi te'vil ederler, halbuki bizim hakkımızda değildir" (92).

Bundan sonra müellif kendilerine hamledilen bazı hadîsleri serdedir. Bu hadîslerin ya sıhhatine itiraz, yahut eş-Şufriyye gibi Havâric'in taşkın kollarına, yahut tahkîmi kabul edenlere hamleder.

Aynı müellif el-Kehf, S. 103. âyetinin tefsirinde: "Ali'nin iddiasına göre, onlar ehl-i Harûra'dır. Ehl-i Harûra, Allâh'ın hükmü olan bir hususta, hakem tayin etmeye râzı olmayarak kendisinden ayrılan müslümanlardır." dedikten sonra Ali'nin sözlerini reddettiği gibi, bilâkis âyetin tahkîmi kabul edenler hakkında olduğunu söyler (93).

Keza aynı müellif en-Nûr S. 55. âyetindeki **ومن كفر بعد ذلك** hakkında, bu nimete ilk küfredenin Osmân b. 'Affân olduğunu iddia eder (94). el-Enfâl S. 25. âyetinde kopacağı haber verilen fitne hususunda Hz. Peygamber'in Osmân b. 'Affân'a "Seninle açılacak, seninle aevlenecek!", Ali'ye de: "Sen (o fitnenin)

(90) ed-Durru'l-Menşûr, IV, 253'de 'Abdurrezâk, Firyâbî, İbn Ebi Hâtim, İbnu'l-Munzir, İbn Merdeveyh'den.

(91) Bu makalenin 94 ve 98. sahifelerine bakınız.

(92) Himyânu'z-Zâd ilâ dâri'l-Me'âd'dan et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, II, 332-333.

(93) Himyânu'z-Zâd, I, 182-183'den et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, II, 334.

(94) Himyânu'z-Zâd, X, 282-283'den naklen aynı eser, II, 335.

imâmısm, zimamdârisın, ayakları bağılı binek devesi gibi o fitne içinde yürüyeceksin." dediğı şekilde garip haberler nakleder (95).

Tâbi'ün asrından beri bazı zatlar, kadere dair âyetleri te'vil eden Kaderiye mezhebi hakkında bir kısım âyetleri icra ederken (96), Mu'tezilenin de bir çok âyetleri, Ehl-i Sünnet hakkında tatbik ettiğine rastlamaktayız. Zamanımıza ulaşan belli başlı Mu'tezile tefsirlerinden biri olan Zemaşşeri'nin el-Keşşâf adlı eserinde bu tatbikin pek çok örneklerine tesâdüf etmek mümkündür. M. Hüseyin ez-Zehabi'nin dediğı gibi: "Kâfirler hakkında inen Kur'an âyetlerini, kendi akidesine muhalif olan Ehl-i Sünnet tarafına çekmekteki aşırı hırs, Zemaşşeri'nin husûmetinin acib bir husûsiyettir" (97). Âli 'İmrân S. 105. âyetinin Yahûdî ve Hiristiyancılar hakkında olmakla beraber, "bu ümmetin bid'atçilerinden olan Mücebbire, Müşebbihe, Haşeviyye vs. (Ehl-i Sünneti kasediyor) hakkında vârid olması da câ'izdir" demektedir (98).

Âli 'İmrân S. 24. âyetini de Haşeviyye ve Mücebbire dediğı Ehl-i Sünnete tatbik eder (99).

Âli 'İmrân S. 18. âyet tefsirinde Ehl-i Sünneti İslâm hâricine çıkaran Zemaşşeri'yi ve benzerlerini İbnu'l-Muneyyir "kendilerini Allâh'a şerik etmek" ile ittiham eder (100).

Öbür mu'tezililere göre, Ehl-i Sünnete nisbeten yakın bu mu'tezilî müfessirle, ehl-i Sünnetin, ondan "intikamını aldığını" söyleyen İbnu'l-Muneyyir'in eserinde, bu nevi tatbiklerin emsâline çokça rastlanır (101).

Kur'an'daki mübhemlerin, imkân nisbetinde tayin olunması için çalışıldığını söyleyen Goldziher "Her hangi bir peşin re'ydin müteessir olmayan vasat tefsir, hemen hemen meyillerden ve mezhep taassuplarından uzak olarak yürümüştür. Bununla beraber zaman zaman, Abbâsiler devrinde, selefleri Emevilere karşı, düşmanca meyiller ortaya çıkmış ve onları memnun etmek gayesiyle, düşen Emevî hânedânını kötülemeyi istihdâf eden bazı yakıştırmalar, Kur'an'a mal edilmiştir. Müfessirlerden bazısının Fâtiha sûresindeki الضالين ile المضروب عليهم i Emeviler olarak tefsir etmesi, şüphe yok ki yaltaklanma kabîlindedir" (102).

(95) Aynı yer.

(96) M. İbn Sirin'in tatbiki bu makalenin 103 sahifesinde geçmiştir.

(97) et-Tefsir ve'l-Müfessirin, I, 465.

(98) Aynı yer.

(99) Zemaşşeri, el-Keşşâf, Kahire, 1388/1968, I, 421.

(100) Aynı eser, s. 415 (Hâmişte).

(101) İbnu'l-Muneyyir'in el-İntişâf adlı bu eseri Keşşâf hâmişinde neşrolünmüştür.

(102) Goldziher, Mezâhibu't-Tefsiri'l-İslâmî, s. 322'de el-Mehâsin ve'l-Eddâd, s. 157'den naklen.

Yine Goldziher'in bildirdiğine göre, Abbâsilere yaltaklanan biri, (103)

والاوحى ربك الى النحل âyetini Abbâsilere hamletmiş ve bu uzak yakıştırma ile alay eden şair Beşşâr b. Burd'e, Abbâsi halifesi Mehdi bile muvafakat etmiştir. "Fakat bunun hâricinde Abbâsiler, âyet ve sûrelerden kendilerinin medihlerini çıkaran şâirleri dinlemekten hoşlanıyorlardı (...). Tabiatıyla bu âdet Fâtımiler nezinde de câri idi" (104).

Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin müstakbel hâdis ve şahıslara tabiki mevzûunda şî'î tassubu, aklın alabileceği hudûdu çok aşmıştır. Şî'î müfessirlerin bir kısmı, yaptıkları te'villerle Kur'ân'ı tamâmen tahrife yönelmişler, üstelik bu tarz tefsiri Ehl-i beytin imamlarına nisbet ederek, onların mânevî nüfûzundan istifade ile birçok kimseyi aldatmışlardır.

Şî'îler, mezheplerinin esasları olan Hz. Ali'nin Velâyetine, imamların peygamberler gibi mâsûm olduğuna, bunları kabul etmeyen sahâbe ve diğer müslümanların küfür ve dalâlete düştüklerine, Ric'a ve Taqiyye'ye dair Kur'ân'da ve sahîh sünnette nas bulamayınca, ilerde misallerini arzedeceğimiz uzak te'viller ve yakıştırmalarla, âyetlerin mânâlarını tamamen başka istikametlere yöneltmek istemişlerdir. Gulât-ı Şî'a bir tarafa, İmâmîye Şî'asına bağlı âlimlerden bile, Ali ve imamlar hakkında aslında mevcut sarahatlerin, Kur'ân'dan ihrâc edildiğine inanmışlardır.

Bu garip te'viller rastgele yapılmış olmayıp, âdeti bir tefsir kaidesi olarak benimsemiştir. Zamirlerin mercilerini değiştirmek, hitabı başkasına hamletmek, Ehl-i beyt kıraati diye mevsuk olmayan bir kıraate dayanmak... gibi yollarla, bu kaideyi sistemleştiren, bilhassa Mir'âtu'l-Envâr sâhibi Mollâ 'Abdullâtif Karzânî'dir. Bu şahıs mezkûr Tefsirinin mukaddimesinde diyor ki:

"Çokça vâki olur ki, Allâh taâlâ zahir itibariyle Peygamber zamanından önceki eski ümmetlere hitab edip onların hallerini vasfeder. Halbuki te'vil ve bâtın hasebiyle muradı, bu hitabın veya vasfın, -o zaman olmasalar dahi- İmamet ve Velâyet zaviyesinden, hakkında doğru olduğu kimselerdir. Tefsîru'l-'Ayâşî'de 'Abdullâh b. Sinân İmâm Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet eder ki: (el-A'râf S. 159)

وقطعناهم اثنتي عشرة اساطا اما . . . "Kavm-i Mûsâ, ehl-i İslâm'dır". Molla Abdullatif: "Zâhir odur ki, İmamın muradı "Onun (Kavm-i Mûsâ'nın) naziri, burada da câridir." demektir. Âyette, bu ümmetin halini temsil etmek için zikrolunmuştur. (Bundan sonraki âyette gelen) . . . "on iki sıbt"ı, Şî'anın inandığı oniki imama hamlederek bunu te'yid eder. Bu te'vil âyetin zahirinin ifade ettiği gibi Mûsâ'nın kavminde, hakka hidayet eden bir cemaatin bulunmasına münafi değildir. Nitekim bazı haberlerde böyle olduğu varid olmuştur" (105).

(103) en-Nahl S. 67.

(104) Aynı eser, s. 327, Haşiye: 1, Beşşâr meselesi K. el-Egâni, III, 30'dan menkul.

(105) et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, II, 65'de Mir'âtu'l-Envâr, s. 36'den.

Aynı müellif, mukaddimesinin sonunda da: "Bu Tefsîrde takîbettığımız usûl şudur: Eski ümmetlerin itâ'atlarının, ma'siyetlerinin, kendilerine gelen şer ve intikam, hayır ve nimet vs. nin, Velâyet mes'elesinde Peygambere ve imamlara itâat itibariyle, bu ümmetin tâ'ifelerine tatbik edilmesidir." (106) der.

Sonradan gelenlerin Kur'an'ı tahriflerine sebep, Şî'a-i imâmîyenin muteber kitaplarının başında yer alan el-Kâfi gibi kaynaklarda, mezkûr tevil metodunu tecvîz eden sözlerin bulunmasıdır. Bu sözlerin ve tahrif misallerinin Ca'fer eş-Şâdık, Muhammed Bâkır gibi imamlara nisbet edilmesi cidden teessüfü müciptir. Meselâ Uşûl el-Kâfi'de Ebû Ca'fer (yani Muhammed Bâkır) dan şu söz nakledilir: "Kur'an dört çeyrek (rub') halinde nazil olmuştur: Dörtte biri bizim, dörtte biri düşmanlarımızın hakkında, üçüncü rub'u sünen ve emsâl, dördüncüsü ise farzlar ve hü-kümlerden ibarettir" (107).

Eş-Şâfi isimli müteber Şî'a Tefsirlerinden birinin sâhibi Molla Muhsin el Kâfi der ki:

"Ehl-i Beyt (caleyhimusselâm) dan, Kur'an'ın bir çok âyetlerini kendileri, dostları ve düşmanları hakkında te'vil ettiklerine dair çok rivâyetler vârid olmuştur. Hatta bizden bir cemaat, Kur'an'ın bu usûl üzere te'vilini esas alan kitaplar tasnif etmişlerdir. O kitaplarda Kur'an tertîbine göre, sırasıyla her âyet hakkında İmamlar ve taraftarları, yahut düşmanları hakkında, Ehl-i Beytten vârid olan te'villeri bir araya toplamışlardır" (108).

Mir'âtu'l-Envâr sâhibi, el-Kâfi ve Tefsiru'l-Âyâşî'ye nisbet ederek İmâm Ca'ferden şu sözü nakleder: نزل القرآن بآيات معنى ما جازة

"Kur'an 'kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla, tarzında nâzil olmuştur" (109).

Aynı müellif, bir başka yerde de hülâsa olarak der ki: "Zâhiren Kur'an'da, umûm üzere vârid olan hitap ve lafızlardan, bâtın hasebiyle, lâfzın kendisi hakkında sâdık olduğu fertlerden biri, husûsiyle murad edilmiş olabilir. Buna bir çok hadîsler delîl teşkîl eder (Hadîsten, İmâmîye nezdinde Ehl-i Beyt imamlarına nisbet edilen sözleri kastediyor). Meselâ *el-kâfirûn*'un te'vili '*Velâyete küfredenlerdir*'; *el-Munâfikûn*, '*Velâyet hususunda nifak edenlerdir*'; *el-Müşrikûn*, '*İmâma, imâm olmayan birini ortak edenlerdir*'. (Böylece imamlar, şîâları ve muhalifleri için her şeyi te'vil edebilirler)... "Bâtın tefsirine ait olan rivayetlerin ekserisini, basiretli bir şahıs düşünürse, bunların çoğunun bu kabilden olduğunu anlar. Bu, mutlak ve umûmî lâfızların çoğunda, isti'mali yaygın olan, şâyi' mecazdır" (110).

(106) Aynı eser, II, 74'de Mir'âtu'l-Envâr, s. 235'den naklen.

(107) Aynı eser, II, 156'da eş-Şâfi, I, 6-7'den naklen.

(108) Aynı yerden.

(109) Aynı eser, II, 66'da Mir'âtu'l-Envâr mukaddimesi, s. 37'den naklen.

(110) Aynı eser, II, 65'de Mir'âtu'l-Envâr, s. 36'dan.

Batılı bir araştırmacı, Goldziher Şî'â'nın bu tarz tefsiri hakkında şöyle diyor: "Alî ve şî'a'sına hamletmedikleri ne kalmıştır ki! et-Tin S. 1'deki "tin ve zeytûn"dan, ancak Ehl-i Beytten olan şahıslar murad olabilir. Âhirette, zalimlere lânet olunduğunu bildiren "mü'ezzin=tebliğci" (111) (Tefsîru'l-Şumûmî, s. 116) ile et-Tevbe S. 3'deki "ezân" Alî'dir. Kur'ân'da geçen "âyâtullâh"dan her zaman Alî murad edilebilir (Tefsîru'l-Şumûmî, s. 284)" (112).

Goldziher daha sonra Ehl-i sünnet'in de Şî'a'ya karşı, bu mes'elelerin tefsirinde, onlardan geri kalmadığını söyler. Müellif bu mübalağalı ifadesiyle sadece haktan uzaklaşmakla kalmaz, aynı zamanda bizzat kendi kendisini de nakzeder (113). Fakat bu söz Ehl-i sünnetin ekseriyeti için kabul edilmediği takdirde, bir dereceye kadar doğru sayılır. Goldziher misal olarak el-Feth S. 29 için

اخرج شطاء (ابوبكر) ، فآزره (عمر) ، فاستغلب . (بعثمان) . فاستوى على صوقه (بعلى)

tefsirini örnek verir; fakat kaynağını zikretmez (114). el-Leyl sûresinde övülen şahsın, sünniler Ebû Bekr, şûler ise Alî olduğunu söylerler. el-Vâhidî Esbâbu'n-Nuzûl'ünde Ubey b. Ka'b'den, muktezası şu olan bir rivayeti serdedir (115).

والعصر ان الانسان لفي خسر (هذا يرجع الى ابي جهل عدو النبي) الا الذين آمنوا (ابوبكر) وعملوا الصالحات (عمر) وتوا صوابا الحق (عثمان) وتوا صوابا بالصر (على)

Goldziher devamla: "Doğrusu bu yakıştırmalardan Ehl-i sünnetin kasdı, Şî'aya müvazi olarak, mütevazi bir yarışmadan ibarettir". der ve bu kabîl tefsire, ciddî Ehl-i sünnet tefsirinde,-Şî'î âlimlerin aksine olarak- mühim bir mevki verilmediğini ifade eder (116).

Aşağıda Şî'î'lerin bu nevi tefsirlerine misaller vereceğiz:

El-Leyl S. 14. âyeti Hz. Ebû Bekr aleyhinde, Hz. Ali lehinde tefsîr edilmiştir (117). Keza en-Nûr S. 11. âyeti Â'îşe aleyhinde te'vil edilmiştir (118). en-Nisâ' S. 59'deki "ülî'l-emr" Alî, Hasan ve Hüseyindir (119). en-Nahl S. 16'deki "alâmât" ile Yûnus S. 101'deki "âyât" İmamlardır (120). en-Nahl S. 45'deki "ehlu-z-zıkr" İmamlardır (121). Tâ Hâ S. 114'de Cenabı Hakkın Âdemden aldığı ahd, Âl-i Beyt hakkındadır (122). el-Beled S. 3'deki "vâlid ile veled", Alî ile soyundan gelenlerdir

(111) el-Acrâf S. 44.

(112) Mezâhibu't-Tefsîr, s. 329-330.

(113) Mezâhibu't-Tefsîr, s. 332.

(114) Aynı yer.

(115) Aynı yer.

(116) Aynı eser, s. 333.

(117) et-Tefsîr ve'l-Mufessîrîn, II, 224'de Beyânu's-Sacâde'den naklen.

(118) Aynı eser, II, 225.

(119) el-Kâfi, I, 286-287.

(120) Aynı eser, I, 206-207.

(121) Aynı eser, I, 210.

(122) Aynı eser, I, 416.

(123) er-Ra'd S. 9'deki "hâdi" (124), el-Me'âric S. 2-3'deki (125), Yûnus S. 15'deki "değiştirilmesi istenen" (126), el-Bağara S. 90'de "küfredilen" (127) Ali'dir.

En-Nisâ' S. 13'de mezkûr *itâat* (128), el-Ahzâb S. 71'deki *emânet* (129), el-Mâ'ide S. 65'de "Rablerinden indirilen şey" (130), eş-Şu'arâ' S. 18'deki 'inkâr olunan' (131) hep Velâyet esasıdır.

İmam Ca'fer es-Şâdiq'a nisbet edilen tipik bir Şi'a tefsiri şöyledir: Buna göre en-Nûr S. 35'deki *mişkât* (hücre): "Fâtıma; *mişbâh* (lâmba): Hasan; *zücâce* (cam mahfaza): Hüseyin; *kavkebun durriyyun* (incimsi yıldız): Fâtıma, *securetun mübâreketun* (mübarek zeytin ağacı): İbrâhîm Peygamber; *lâ şarbiyyetin ve lâ garbiyyetin* (doğuya da batıya da mensup değil): Ne Yahûdi'lîğe ne de Hiris-tiyanlığa; *nûrun 'alâ nûrin* (nûr üstüne nûr): İmâm arkasından İmâm; *zulumât* (132) (karanlıklar): Birinci ile arkadaşı (maksad Ebû Bekr ile Ömer'dir); *yağsahu mevcun* (bürüyen dalga): üçüncü (maksad Osmân'dır); *birbiri üstünde karanlıklar*: Allâh la'net edesice Mu'âviye ile Benî Umeyye'nin fitneleridir" (133).

Yine Ca'fer es-Şâdiq'ın Kur'an'ın bir çok yerindeki **هٰذَا** kelimesini

هٰذَا (imamlar) olarak okuduğu ve meselâ **هٰذَا صراط عليّ مستقيم** (134)

âyetini **هٰذَا صراط عليّ مستقيم** şeklinde okuduğu rivayet edilmektedir (135). Âyetin asıl mânâsı, "Bu bana (Allâh'a) ait doğru bir yoldur" iken, böyle okumakla "Bu Ali'ye ait doğru bir yoldur" mânâsına gelmektedir. Şi'anın kıraat mes'elesini ve Arap hattının kısa seslileri göstermemesi ve Kur'an-ı Kerim'in başlangıçta harekesiz ve kısmen noktasız olması mes'elesini istismar ettiği malumdur.

Bütün bunlar; Ehl-i sünnet tarafından da ilim ve faziletlerine hürmet duyulan Muhammed Bâkır, Ca'fer es-Sâdiq gibi imamlara izafe edilmektedir. "Şii'ler çıkardıkları her bid'ati, uydurdıkları her yalanı Sâdiq İmama nisbet ederler. Halbuki o bunlardan münezzehtir, dünyada da âhirette de bu sözlerden beridir" (136).

(123) Aynı eser, I, 414.

(124) Aynı eser, I, 191-192.

(125) Aynı eser, I, 422.

(126) et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, II. 66-67'de Mir'âtu'l-Envâr mukaddimesi, s. 38'den.

(127) el-Kâfi, I, 417.

(128) el-Kâfi, I, 414.

(129) Aynı eser, s. 413.

(130) Aynı yer.

(131) Aynı eser, I, 412.

(132) Bundan sonraki kısım en-Nûr S. 40. âyetinin te'vili ile ilgilidir.

(133) el-Kâfi, I, 195.

(134) el-Hicr S. 41.

(135) el-Kâfi, I, 424.

(136) el-İsferâyini'nin et-Tabşîr fi'd-Din, s. 36'dan et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, II, 39.

Şî'a'ya göre en-Nisâ' S. 137'de "İmandan sonra küfre dönenler", Ali'nin velayetini terkeden ashabdır (137).

Nisbeten mutedil sayılan İmâmiye'nin âlimleri böyle olursa, "gulât-ı Şî'a"-nın yapacakları tahrifin hududu düşünülebilir. Bunlar hiç bir kaide ve kayıt tanımaksızın Kur'an'daki mübhemleri rastgele yakıştırırlar. Mesela, el-Bakara S. 67'de *kesilmesi emrolunan buzağı Âi'se*, el-Bakara S. 73'deki "*ba'd*" dan murad Talha ile Zubeyr; el-Mâ'ide S. 90'deki "*hamr ve meysir (içki ile kumar)*" Ebû Bekr ile Ömer; en-Nisâ' S. 51'deki "*cibt ve tâgût (sihirbaz ve put)*" Mu'âviye ile 'Amr b. el-Âş şeklinde tefsir etmelerine şaşmamalıdır. Bunlardan el-Beyâniye grubunun "Beyân" adındaki reisi, *هذا بيان للناس وهدى وموعظة للمتقين* (Âli 'İmrân S. 138) âyetindeki "*beyân*"dan muradın, kendisi olduğunu söylemiştir (138).

Netice

İslâm tarihinde birinci asırdan itibaren müslümanlar, sonradan meydana gelen mühim hâdiselere, Kur'an-ı Kerim'den işaretler tesbit etmekle meşgul olmuşlardır. Bu nevi faaliyet, her türlü fırka ve akide mensupları tarafından icra olunmuştur. Bunun belli başlı âmilleri şunlardır:

- 1- Kur'an'ın, her şeyi ilmen ihâta eden Allâh Taâlâ katından gelmesi.
- 2- Âyetlerin, ibret çıkarmak gâyesiyle, iyiden iyi tedebbür edilerek okunması.
- 3- Kur'an'ın bir kısım âyetlerinin *mübhem* ve *mücmel* olması.
- 4- Nihâyet ve bilhassa, bazı fırkaların, kendilerini bir asla istinad ettirerek inançlarını tervîç etmek, yahut muarızlarını gözden düşürtmek gayretleri.

Bu tarz *te'viller*, Sahâbe dahil, Selef tarafından tatbik olunmuştur. Hz. Peygamberden de, mübhemî ta'yîn, umûmu tahsîs intibâi veren bazı misaller vardır. Fakat mezhep taassubunun oynamış olabileceği rol hesaba katılarak, bu nevi rivayetlerin titizlikle tahkîki gereklidir. Zira bu kabûl te'viller, daha çok bid'at ehli tarafından yapılmıştır.

Kanaatimize göre, Kur'an'ın bu baktan olan *mübhem* ve *mücmel* âyetlerinin tavsîferi ve işaretleri, ta'yîn ve tahsîs edilmeksizin, mutlak olarak nazar-ı itibara alınmalıdır. Bu ifadelerin haklarında sâdık ve câiz olduğu bütün fertler, o âyetlerin şümûlüne dahil sayılabilirler (139). Ancak bu fertler, âyetlerin *murâd* ve *muk-sûdları* değil, *mâsadakları* olarak kabul edilmelidirler. Kur'an, kendisinden bir zerrenin bile gizlenemeyeceği Allâh'm kelâmıdır; bilgileri mahdût insanların ifadeleri gibi değildir ki mânâları, işaretleri sınırlandırılabilsin. Bir çok islâmî ilimlerin

(137) el-Kâfi, I, 420.

(138) İbn Kutayba, Te'vîlu Muhtelifi'l-Ĥadîş, Kahire, 1386/1966, s. 71-72.

(139) Krş. Tefsîru'l-Menâr (M. cAbduh), Kâhire, 1373 II., I, 179-180.

esasını teşkil etmiş olması, ve âlimlerin Ondan binlerce hüküm çıkarmalarından da anlaşılıyor ki Kur'ân mücizevî bir câmiyyete sâhiptir, ilhamları tükenmez; ancak bunları çıkarmak husûsî şartlara mütevakıftır. Bu işârî mânâların muteber olması için, âyetten asıl muradın, lisan kaideleri içerisinde, zâhirî mânâsının olduğunun kabul edilmesi, tatbik edilmek istenen husûsun, âyetin umûmiyetine dâhil olmasına dînî veya aklî bir muarız bulunmaması ve ekserî hallerde husûsî bir kanaat vasfını aşmaması şarttır. Aksi hâlde yapılan iş, *re'vfil* değil (istilahî mânâda), *tahrîf* olur.

Tefsîr ilminin, islâm içtimâî ve siyâsî tarihi bakımından da mühim bir yer işgal eden bu sâhası, aynı zamanda müslümanların devamlı sûrette Kur'ân'la irtibatla olduklarını ve Ona çok büyük bir değer verdiklerini göstermektedir. Hatırlamalıyız ki bu kabîl tatbikler, Yahûdiler, Hristiyanlar gibi diğer dîn mensuplarında da görülmekte, müslümanlara inhisar etmemektedir.